

WIM DANIËLS

*De boekhandelaar
van Bologna*

ALFABET UITGEVERS

2026

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	7
1 Van Aarle naar Arlenius	13
2 Arlenius' geboortegrond en familie	18
3 Een kasteel, een kapel en een kruis	26
4 Het aanzien van de zestiende eeuw	32
5 De Latijnse school in Den Bosch	44
6 Reizen in de zestiende eeuw	53
7 Het Drietalencollege in Leuven	62
8 Parijs en Pantagato	71
9 Studeren in Ferrara	77
10 La Libreria del Todesco	83

11 Studeren in Bologna	100
12 De humanist Arlenius	107
13 Arlenius en Erasmus	112
14 Bibliothecaris in Venetië	123
15 Conrad Gesner op bezoek	135
16 De rol van boekbezorger	142
17 De werken van Flavius Josephus	149
18 Het <i>Lexicon Graecolatinum</i>	161
19 <i>Alexandra</i> van Lycophron	169
20 Met Torrentinus in Florence	179
21 Polybius en Plato	194
22 De teleurstelling in Mondovì	199
23 De misgelopen lauwerkrans van de poëzie	212
24 De laatste levensjaren	227
 Epiloog: Arlenius komt thuis	 237
Bijlage 1	246
Bijlage 2	248
Geraadpleegde literatuur	249
Dankwoord	256

INLEIDING

Lange tijd had ik er geen weet van dat in mijn geboortedorp ooit een jongen woonde die een belangrijke man zou worden op boekengebied in Italië. Ik was al een eind op scheut in mijn leven toen ik voor het eerst over hem hoorde via iemand van de lokale heemkundekring. Die vertelde mij over Hui-ze Ter Smisse in de Kerkstraat in Aarle-Rixtel, waar in de zestiende eeuw het gezin Van Eijndhouts had gewoond. Een van de kinderen, Arnoud geheten, geboren in 1510 (de precieze datum is niet bekend), was op jonge leeftijd gaan studeren aan verschillende Europese universiteiten. Zijn studievakken zouden Latijn en Grieks zijn geweest.

Het was informatie die me direct al interesseerde. Een jongen uit mijn dorp die zo lang geleden zijn vleugels ferm uitsloeg om elders wijzer te worden. En dan ook nog Latijn en Grieks studeren, twee talen die ver afstonden van het dorps dialect dat hij moet hebben gesproken. Ik vond het bijzonder.

Pas veel later kreeg ik mijn dorpsgenoot echt in het vizier via boeken en artikelen over de boekenwereld in Italië in de zestiende eeuw. In een van die publicaties wordt hij omschreven als een kenner van veel talen, die dienstbaar was aan de wetenschap en ‘overvloedige vruchten voortbracht door zijn genialiteit’. Die overvloedige vruchten waren vooral verloren gewaande of lastig te vinden teksten uit de Griekse en Romeinse oudheid, uit de eeuwen rond het begin van de jaartelling. Mijn dorpsgenoot speurde ze op via privébibliotheken, klooster- en kerkbibliotheken en boekenbeurzen. Diverse door hem gevonden en bewerkte teksten liet hij in druk verschijnen, niet zelden voorzien van een uitgebreide inleiding van zijn hand. Door zijn verworven kennis van Griekse en Latijnse manuscripten en zijn publicaties kreeg hij in wetenschappelijke kringen een grote reputatie én een goede naam. Die goede naam dankte hij mede aan zijn dienstbaarheid aan anderen die net als hij dorstten naar kennis van de klassieke oudheid. Wat hij wist en vond, deelde hij belangeloos met iedereen die er interesse in had.

Ik ben 444 jaar na Arnoud van Eijndhouts in Aarle-Rixtel geboren, op enkele honderden meters afstand van zijn ge-

boortehuis. Ik ben een sterke verwantschap met hem gaan voelen. Hij ging de taal achterna en dook de boekenwereld in. Ik ben zoveel eeuwen later min of meer hetzelfde gaan doen. Maar de omstandigheden waaronder we dat allebei hebben gedaan, verschillen natuurlijk enorm. Neem alleen al het reizen. Arnoud van Eijndhouts was niet zelden dagen, weken of maanden onderweg om ergens een bibliotheek, boekenbeurs of drukkerij te bezoeken. Waar hij veelal te voet of te paard moest over slechte en onverharde wegen, reis ik met de trein of auto over een goed en uitgebreid spoor- en wegennet. Daardoor ben ik in korte tijd waar ik wezen moet. Het is zelfs al zover dat ik vaak zonder een stap buiten de deur te hoeven zetten een gedigitaliseerd manuscript kan raadplegen dat in een bibliotheek in een ver buitenland ligt.

Neem ook de publicatie van boeken. Toen Arnoud van Eijndhouts leefde, was de boekdrukkunst nog geen eeuw oud. Een boek publiceren had toen heel wat meer voeten in de aarde dan tegenwoordig. Deels was het nog pionierswerk. En het handgeschreven boek gaf zich bovendien niet zomaar gewonnen.

In de zestiende eeuw waarde in Europa ook nog overal de pest rond. Die kon in korte tijd veel slachtoffers maken. De coronapandemie die in 2019 uitbrak, heeft duidelijk gemaakt dat wij mensen nog altijd tere schepseltjes zijn. Maar nu slagen we er met allerlei maatregelen en vaccinaties in de gevolgen toch zodanig te beperken dat in ieder geval niet een kwart of meer van de bevolking van een plaats het loodje legt, zoals indertijd tijd kon gebeuren.

Ondanks de andere, veel moeilijker omstandigheden waarmee Arnoud van Eijndhouts moest omgaan, wist hij een enorme staat van dienst op te bouwen als letter- en taalkundige, tekstbezorger en tekstcorrector, bibliothecaris, vertaler en woordenboeksamensteller. In 1862 verscheen een bijdrage over hem in de *Handelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant*. De anonieme auteur ervan schreef dat het vreemd was 'dat een man van zoo vele letterkundige verdiensten' aan de nasporingen van alle biografen was ontsnapt. In 1964 schreef de Zwitserse historicus Beat Rudolf Jenny iets soortgelijks in een essay over de contacten van Arnoud van Eijndhouts met boekdrukkers in het Zwitserse Basel. Volgens Jenny was er in de jongere generatie geleerden van de zestiende eeuw waarschijnlijk niemand te vinden die zijn hele leven zo exclusief wijdde aan het opsporen en opnieuw onder de aandacht brengen van auteurs uit de klassieke oudheid dan Arnoud van Eijndhouts. 'Maar er is ook nauwelijks iemand te vinden', aldus Jenny, 'wiens onbaatzuchtige diensten, die eisten dat hij voortdurend onderweg was, zo slecht beloond werden door het geschiedschrijvende nageslacht.'

Dat er nooit uitvoerig over Arnoud van Eijndhouts is geschreven, komt ongetwijfeld doordat het niet eenvoudig is veel informatie over hem te vinden. Er zit een enorme tijdspanne tussen de zestiende eeuw waarin hij leefde en de huidige tijd. Hij acteerde bovendien vooral op de achtergrond.

Hij was niet degene die eropuit was te gloriëren; hij liet anderen gloriëren, in het bijzonder schrijvers uit de oudheid die hij aan de vergetelheid had onttrokken. Wellicht is er vanwege zijn vele werk in de schaduw ook geen portret van hem te vinden. Ik denk dat er nooit een is gemaakt.

Ik heb op een gegeven moment de stap gezet om zelf op onderzoek uit te gaan naar het reilen en zeilen van Arnoud van Eijndhouts. En hoewel het niet gemakkelijk was hem goed in kaart te brengen, meen ik toch dat ik inmiddels voldoende over hem te weten ben gekomen om hem nu alsnog, na zo'n vijf eeuwen, met dit boek de waardering te geven die hij verdient als de Brabantse jongen uit Aarle-Rixtel die de boekenwereld grote diensten bewees.

Noot: de typograaf heeft voor dit boek het lettertype Jenson gekozen, dat gebaseerd is op de boekletter die in de vijftiende eeuw ontworpen is door Nicolas Jenson, een Franse typograaf die een drukkerij in Venetië had.

VAN AARLE NAAR ARLENIUS

Aarle-Rixtel, gelegen vlak bij Helmond, was in de tijd dat Arnoud van Eijndhouts leefde nog niet de eenheid die het nu is. Aarle en Rixtel waren gescheiden dorpen of gehuchten binnen het hertogdom Brabant. Aarle, waarin het geboortehuis van Arnoud stond, telde zo'n honderd woningen, vooral boerderijen. Het inwonertal zal driehonderd tot maximaal vijfhonderd zijn geweest.

Aarle en Rixtel waren sterk agrarische dorpen, zoals destijds vrijwel alle dorpen. Ze vielen onder één bestuur, samen met Stiphout en Beek. Men sprak toen echter eerder van Aarle-Beek dan van Aarle-Rixtel. Uiteindelijk is het in

de eerste helft van de negentiende eeuw toch Aarle-Rixtel geworden toen het hertogdom Brabant na de annexatie door Frankrijk werd opgeheven.

In 1997 moest Aarle-Rixtel als gevolg van een reeks gemeentelijke herindelingen fuseren met enkele andere dorpen. Zo ontstond de gemeente Laarbeek. De naam Aarle-Rixtel ging daarbij gelukkig niet helemaal verloren; hij prijkt in ieder geval nog op het plaatsnaambord aan het begin van het dorp.

De gemiddelde levensverwachting in het jaar 1510, het geboortjaar van Arnoud van Eijndhouts, lag tussen de dertig en vijfendertig jaar. Het was niet zo dat mensen toen niet oud konden worden. Je had er genoeg bij die zeventig, tachtig of nog ouder werden. Maar de kindersterfte was erg groot en dat drukte de gemiddelde sterfteleeftijd enorm.

De voornaam Arnoud die de hoofdpersoon van dit boek bij zijn geboorte kreeg, was een vernoeming naar zijn vader, Arndt, een verkorting van Arnoud. Nog vóór zijn twintigste levensjaar, tijdens zijn studie Latijn en Grieks, koos Arnoud van Eijndhouts voor een gewichtiger klinkende naam: Arnoldus Arlenius Peraxylus. Het was voor wetenschappers, aanstaande wetenschappers en mensen uit de culturele wereld indertijd heel gangbaar om een Latijnse of Latijns klinkende naam aan te nemen of eventueel een Griekse naam of een combinatie van beide. Velen deden het, mede om hun belangstelling te onderstrepen voor de klassieke oudheid.

Gerard de Kremer uit het Vlaamse Rupelmonde verwierf als cartograaf (kaartenmaker) bijvoorbeeld grote bekendheid onder de naam Gerardus Mercator. En de Brabantse arts en filosoof Jan van Gorp van der Beke, geboren in het gehucht Gorp bij Hilvarenbeek, veranderde zijn naam in Johannes Goropius Becanus.

Latijn was in de zestiende eeuw nog goeddeels de taal van de wetenschap. Wel was het zo dat de diverse landstalen (Nederlands, Duits, Frans, Italiaans, enz.), of liever gezegd de volkse dialecten ervan, al sterk aan invloed wonnen naarmate de eeuw vorderde. Maar een aanzienlijk deel van de wetenschappelijke boeken en artikelen werd nog in het Latijn geschreven, de taal van de Romeinen uit de klassieke oudheid.

Dat Latijn – de naam is een vernoeming naar de Italiaanse streek Latium – is nooit één soort Latijn geweest. Je had het klassieke Latijn, dat door veel schrijvers en rechtshandhavers werd gebruikt. Daarnaast was er het Latijn zoals het Romeinse volk het sprak, dat vulgair Latijn of Volkslatijn is gaan heten. En er ontstond in de middeleeuwen na de kerstening (de bekering van niet-christelijke volkeren tot het christendom) het Kerklatin voor de kerkdienst. Met dat Kerklatin heb ikzelf nog te maken gehad als katholiek jongetje dat op zondagochtenden een dienst in de kerk van Aarle-Rixtel bijwoonde. Pas tijdens het Tweede Vaticaans Concilie, gehouden van 1962 tot 1965, werd besloten dat in een katholieke kerkdienst de eigen landstaal gebruikt mocht worden. ‘Domi-

nus vobiscum et cum spiritu tuo' klonk opeens als 'De Heer zij met u en met uw geest'. Dat was een complete verrassing voor mij en voor velen met mij, want dat hadden we nooit achter die geheimzinnige woorden gezocht.

Van de naam Arnoldus Arlenius Peraxylus die Arnoud van Eijndhouts aannam, is Arnoldus de verlatijnsing van Arnoud. Het naamdeel Peraxylus is gevormd uit de Griekse woorden 'peras' (einde) en 'xylos' (hout), waarmee hij naar zijn oorspronkelijke achternaam verwees: Van Eijndhouts. Het middendeel Arlenius koos hij om zijn plaats van herkomst te eren, want Arlenius betekent 'afkomstig uit Aarle'.

In wetenschappelijke geschriften komt hij ook onder enkele andere namen voor. In teksten die in het Italiaans zijn gesteld, wordt hij meestal Arnoldo Arlenio genoemd. Daarnaast duikt af en toe de naam Monoxylus op, wat 'eenhouts' betekent. Dat sluit aan op de schrijfwijze Eijnhouts/Eynhouts, zonder 'd' in het midden, die in de archieven incidenteel ook voorkomt. Verder krijgt het naamdeel Peraxylus een enkele keer de spelling Peraxylo of Perassilo. En soms wordt Arnoud van Eijndhouts opgevoerd als Arnoud de Lens als gevolg van een persoonsverwisseling. Arnoud de Lens was een wetenschapper uit Beloeil in Henegouwen, die later in zijn leven als arts en wiskundige in Rusland aan de slag ging, waar hij in 1571 overleed.

Arnoud van Eijndhouts koos zelf weleens voor een andere dan de meest gangbare volgorde van de delen van zijn

driedelige wetenschappelijke naam. Het was niet altijd Arnoldus Arlenius Peraxylus. Bij de ondertekening van brieven begon hij soms bijvoorbeeld met Arlenius met daarachter dan Arnoldus Peraxylus. En hij liet ook weleens een van de drie delen van zijn wetenschappelijke naam weg en beperkte zich dan tot Arnoldus Arlenius of Arnoldus Peraxylus.

In dit boek verkort ik de wetenschappelijke naam Arnoldus Arlenius Peraxylus ter wille van de leesbaarheid meestal tot alleen Arlenius. Daarmee voelt Arnoud van Eijndhouts voor mij ook het meest als de Aarlese dorpsgenoot die hij is.